

SOSYAL PSİKOLOJİ'NİN SOSYAL KAVRAMINA DAİR* ÖNERİLER

Yrd. Doç. Dr. Meltem Narter

İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Sosyoloji Böl.

Özet: Sosyal psikoloji, psikoloji disiplini içinde, sosyal davranışın açıklanması, toplumsal düzeyde bireyin aldığı rol ve toplumsal süreçlerin birey üzerindeki etkilerini inceler. Bu konular deneysel anlamda çözüm üretilmesi kolay olmayan konulardır. Günümüzde deneysel yöntem ve sosyal psikolojinin bugüne dek benimsediği araştırma nesnesi hakkında önemli değişimler vardır. Psikolojinin bağımsız bir disiplin olma çabası insanın iki farklı halini tanımlama girişimi ile başlar. Bu hallerden biri bireyin kendi başına olduğu diğeri ise birden fazla bireyin bir arada olduğu hallerdir. Sosyal psikoloji ya da insanın sosyal davranışı, psikoloji disiplini oluşturulurken neredeyse kesin sınırlarla psikoloji anlayışının dışında tutulmuştur. Bilim olma çabası içinde bu gelgitleri yaşayan sosyal psikolojinin en önemli meselelerinden biri, sosyal psikolojinin araştırma nesnesinin ne olacağı, sorularını kime, kimlere ya da neye soracağı ve tüm bunların yanı sıra hangi yolla ve kaynaklarla sorduğu soruların cevaplarını yorumlayacağıdır.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji, sosyal psikoloji, sosyal, sosyal davranış

Abstract: Social psychology investigates that explanation of human social behaviors such as roles, group processes, inter group relations. Experimental approaches can not find solutions about that objects. But today experimental and traditional social psychology approaches has changed that their research area and methods. Psychology started to understand that two aspects of human behavior which one is the individual's behavior and the other one is social behavior. Early years of psychology experimental method was accepted that the way of doing psychology. This choice was not proper way to understand social behaviors. Thus, social psychology has new important questions. What are social psychology's research objects. how to ask its questions, who answers its questions, and more important problem is how social psychology interpret all this answers.

Key Words: Psychology, social psychology, social, social behaviors

* Bu bildiri, 20-22 Kasım 2006 Tarihlerinde İstanbul Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesinin işbirliği ile Kocaeli Umuttepe Kampusunda düzenlenmiş olan "Bilim Tarihi, Felsefesi ve Sosyolojisi" III. Ulusal Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve yeniden yazılmış metnidir.

Sosyal psikoloji, psikoloji disiplini içinde, sosyal davranışın açıklanması, toplumsal düzeyde bireyin aldığı rol ve toplumsal süreçlerin birey üzerindeki etkilerini inceler. Bu konular deneysel anlamda çözüm üretilmesi kolay olmayan konulardır. Deneyleme yani deneysel yöntem ise psikolojinin en temel ilkesi olarak kabul edilmiştir. Günümüzde deneysel yöntem ve sosyal psikolojinin bugüne dek benimsediği araştırma nesnesi hakkında önemli değişimler vardır. Sosyal varlık ya da insanın sosyalliği nedir sorularını yeni baştan kurgulamak önerilmektedir.¹ Bu değişim önerileri sosyal psikolojinin geçmişini yeniden okumayı da beraberinde getirmektedir. Psikolojinin bağımsız bir disiplin olma çabası insanın iki farklı halini tanımlama girişimi ile başlar. Bu hallerden biri bireyin kendi başına olduğu diğeri ise birden fazla bireyin bir arada olduğu hallerdir. Psikolojinin kurucusu Wilhelm Wundt, bu iki alanı fizyolojik psikoloji ve halk psikolojisi (völkerpsychologie) olarak tanımlamıştır.² Fizyolojik psikoloji laboratuvar ortamında zihin (mind) araştırmaları yapmıştır. Wundt laboratuvarında içebakış (introspection) yöntemi ile zihne dair veriler elde etmeyi amaçlamaktadır. Wundt'a göre içebakış bir içsel algılama biçimidir. Bu yolla bireyin içinde bulunduğu durumu zihninde nasıl betimlediği tespit edilmektedir. Çünkü psikoloji bir zihin bilimidir. Wundt'a göre bireyin dış uyaranları karşılayışı ve onun koşullarına göre harekete geçişi fizyoloji, oluşan bu durum karşısında verdiği tepki de psikolojidir.³ Birbirinden ayrılamaz olan bu iki hal fizyolojik psikolojiyi oluşturmaktadır. Bireyin zihnin de o anda oluşan şey her ne ise birey tarafından tasarlanmaktadır. Fizyolojik psikolojinin ilgilenmesi gereken de budur.

¹ Kenneth Gergen, "Social Psychology as History", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.26, No.2,1973,s. 309-320; Ian Parker, *The Crises in Modern Social Psychology and How to End it*, London and New York, 1989, Routledge, s. 105-117; Kurt Danziger, *Constructing the Subject*, Cambridge, 1990 Cambridge University Press, s.96-98; Vivien Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, London and New York, 1995, Routledge, s. 57-59; Rom Haré, *Singular Self*, London, 1998, Sage, s.112; Ivana Marková, *Dialogicality and Social Representations The Dynamics of Mind*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 153-155.

² Robert Farr, *The Roots of Modern Social Psychology*, UK, USA, 1996, Blackwell, s. 85-86.; C.McGarty ve S. A. Haslam, "Introduction and a Short History of Social Psychology", Ed: McGarty, C. & Haslam, S. A. *The Message of Social Psychology, Perspectives of Mind in Society*, 1997, UK, USA, Blackwell, s. 12-145.

³ Farr, *The Roots of Modern Social Psychology*, s.112.

Wundt'un halk psikolojisi olarak isimlendirdiği alanda ise dil, din, gelenek, mit, sihir ve aynı geçmişe sahip olma temel unsurları oluşturmaktadır. Bu temel unsurlar kolektiftir. Bu kolektif unsurlar bireylerin etkileşiminden doğmaktadır. Wundt'a göre, bu kolektif olgular, kendisinin laboratuvar bilimi olarak tanımladığı fizyolojik psikoloji ile açıklanamaz. Çünkü bu alanda araştırılacak şey fizyolojik psikolojinin tarif ettiği zihin kavramı kadar içsel değildir. Dışarıda olmandır. Kolektif zihinsel olguların meydana gelmesini sağlayan yaratıcı süreç etkileşim ve sosyal olmandır. Bundan dolayı Wundt kendi yaklaşım biçimi dâhilinde sosyal psikolojiyi fizyolojik psikolojiden ayırır. Ona göre ne sosyal psikoloji fizyolojik psikolojiye ne de fizyolojik psikoloji sosyal psikolojiye indirgenebilir. Biri bireylerin oluşturduğu toplulukla diğeri ise birey ile ilgilenir.

Sosyal psikoloji ya da insanın sosyal davranışı, psikoloji disiplini oluşturulurken neredeyse kesin sınırlarla psikoloji anlayışının dışında tutulmuştur. Bu çok anlaşılmayacak bir durum değildir. 19. yüzyılın bilim anlayışı içinde bakıldığında bilim olma çabası içinde olan disiplinlerin deney yapma zorunluluğu kaçınılmazdır. Bilim olma çabası içinde bu gelgitleri yaşayan sosyal psikolojinin en önemli meselelerinden biri, sosyal psikolojinin araştırma nesnesinin ne olacağı, sorularını kime, kimlere ya da neye soracağı ve tüm bunların yanı sıra hangi yolla ve kaynaklarla sorduğu soruların cevaplarını yorumlayacağıdır. Psikolojinin amacı organizmanın davranışlarını nedenleri ve sonuçları bakımından açıklamaktır. Bu nedenle de, araştırma nesnesi seçimi ve sorulan sorulara alınmak istenen cevaplar, çok doğal olarak, bilimsel ön koşulların izin verdiği ölçüde sosyal olabilir. Bu nedenle fizyolojik psikoloji anlayışı bilimsel veri elde etme konusunda daha verimli olduğu için tercih edilmiştir. Halk psikolojisi ise sadece Wundt'un çabalarıyla sınırlı kalmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu yaklaşım biçimi sosyoloji disiplinin ilgisini çekmiştir. Çok yakın bir geleceğe kadar da sosyal psikolojinin gündemine gelmemiştir. Sonuç olarak sosyal psikoloji fizyolojik psikoloji kökenli psikoloji yaklaşımını benimseyerek ilerlemiştir.

Bu kaygı ile hareket eden sosyal psikoloji günümüze dek birçok değerli bilgi üretmiştir. Ama kimi zaman bu bilgiler sınırlı bir anlayışla elde edilmiş ve yorumlanmıştır. Hatta sosyal psikolojinin bir alan olarak psikolojinin içinde yer

alabilmesinin, sosyal davranışın nedeni ve sonucunun beynin herhangi bir bölgesinde ya da merkezinde bulunduğunu ispatlamakla mümkün olduğu iddia edilmiştir.⁴ Bu anlayış çok abartılı olmakla birlikte psikolojiyi biyolojik bir bilim olarak kabul eden anlayışa ters düşmez. Bu yaklaşım biçimi psikolojide çok uzun zaman hâkim olmuş bir anlayıştır. Çünkü psikolojinin araştıracağı nesne insanların gösterdiği türden davranışları meydana getiren beyin mekanizmasının keşfedilmesi olarak kabul edilmiştir.⁵ Beyin mekanizmasının keşfedilmesi, evrim kuramının etkileri ve psikolojinin biyoloji bilimine olan inancı psikolojinin davranış bilimi olarak evrilmesine izin vermiştir. Davranış laboratuvar ortamında da incelenmesi daha kolay olan bir araştırma nesnesidir.

Psikolojinin bilim olma konusundaki bu rahatlığı sosyal psikoloji için yeterli olmamıştır. Çünkü sosyal davranış laboratuvar ortamında incelemek zordur. Bu koşullar dışında sosyal davranışlara dair yapılan açıklamalar deneysel yani bilimsel açıklamalar olmadığından yeterli değildir.⁶ Sosyal psikolojinin kabul görmesi için bir şekilde sosyal davranış laboratuvara sokması gerekmektedir.⁷ Bu yetersizlik durumu sosyal davranış laboratuvar ortamında inceleme çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu çabalar karşılıksız kalmamıştır. Muzafer Şerif⁸, grup oluşumu ve gruplar arası ilişkileri laboratuvar koşullarında incelemiştir. Doğal ortamda gerçekleştirilen deneysel çalışmalar sonucunda Şerif, grup oluşumu ve gruplar arası ilişkileri açıklayan bir kuram oluşturmuştur. Gerçekçi Çatışma Kuramı (Realistic Conflict Theory).⁹ Onaylanan bilimsel yöntem bakımından Şerif'in sosyal psikolojiyi taşıdığı nokta son derece değerlidir. Kendisi de herhangi bir psikolojik olayın psikolojik olarak değerlendirilebilmesi

⁴ O. L. Zangwill, *Modern Psikolojinin Gelişim*, çev. Yılmaz Özakpınar, Konya, 1990, Selçuk Üniversitesi Yayınları no: 81, Eğitim Fakültesi Yayınları no:20, s. 25.

⁵ Yılmaz Özakpınar, *Öğrenmede Dikkat Problem*, Konya, 1987, Selçuk Üniversitesi Yayınları: 31, Eğitim Fakültesi Yayınları: 3, s. 78.

⁶ Henri Tajfel, "Experiments in a Vacuum". J. Israel, H. Tajfel, (ed.), *The Context of Social Psychology*. New York, Academic Pres, 1972, s. 222; John Turner, "Some Considerations in Generalizing Experimental Social Psychology" *Progress in Applied Social Psychology, Vol.1*, 1981, s. 345-348.

⁷ Tajfel, *Experiments in a Vacuum*, s. 225.

⁸ Muzafer Sherif, *The Psychology of Social Norms*, New York, Harper Collins, 1966a, s. 145.

⁹ Muzafer Sherif, *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*, Boston, Houghton-Mifflin, 1966b, s. 252.

için ancak psikoloji laboratuvarında elde edilmiş sonuçlara dayanan araştırmalarla -deneylerle- mümkün olduğunu iddia etmektedir.¹⁰ Kuramsal ve özellikle yöntemsel anlamdaki bu katkı sosyal psikolojinin rüştünü ispatlaması olarak görülebilir. Gruplar üzerine yapılan deneyler sosyal gerçeğin, doğal koşullarından uzaklaştırılarak incelenebileceği iddiasını içermektedir. Ama bağlamından koparılmış bir davranış, tutum ya da tepkinin ne kadar sosyal olabileceği tartışmalıdır. O dönemlerde bu tür tartışmalar gündemde değildir. Sosyal davranışı meydana getiren mekanizma çözümlenmelidir. Sosyal davranışların en açık olanı grup oluşumu ve gruplar arası davranıştır. Bu da laboratuvar koşullarında çözüme ulaşmıştır. Dolayısıyla davranış düzeyinde elde edilen veriler doğrudur. Bu durumda mekanizmanın bir üst aşamasına geçilmiştir. Psikolojinin genelinde de böyle bir tercih söz konusudur. Davranıştan bilişsele bir geçiş yaşanmıştır.

Bilişsel sosyal psikolojinin gelişmesiyle sosyal psikoloji hız kazanmış ve birçok "sosyal" konuyu bu bakış açısıyla açıklamaya çalışmıştır. Başlıca konular tutumlar, atıflar, aidiyet, kimlik, ahlaklıdır. Bilişsel sosyal psikoloji bugün sosyal psikoloji olarak bilinen birçok şeyin temelini oluşturur. Değerli birçok bilgi ve çözüm üretmiştir. Ama sosyal konuları özellikle bilişsel düzeyde çalışmak az önce de ifade edildiği gibi sosyal olanı bağlamından kopartmıştır. Yöntemsel bakımdan yaşanan rahatlık sosyal olanı anlamaya çalışmaktan çok kuramsal düzeyde var olduğu iddia edilen sosyal kavramların ispatına dönüşmüştür. Sosyal psikoloji adına bilgi üretmek için yöntem bakımından yaşanan bu güven deney dışında da bazı tekniklerin uygulanmasını sağlamıştır. Artık sosyal psikoloji için bilgi toplamanın birçok yolu vardır. Yalnızca gözlem yapılabilir. Tutumlar, inançlar, niyetler ve motivasyon hakkında mülakatlar yapılabilir. Anketler düzenlenerek bilgi toplanabilir. Böylelikle bilimsel veri toplama tekniklerinin bütünü kullanılabilir olmuştur. Dolayısıyla da sosyal psikoloji bir bilimdir. Ama yine de sosyal psikoloji için en önemli teknik deney yapmaktır. Sosyal psikoloji laboratuvar deneyleri ile desteklenmelidir.¹¹ Sosyal davranışın

¹⁰ Muzaffer Şerif, "Vaziyet-Alışların (Attitudes) Psikolojisi Üzerine Birkaç Yeni Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Psikoloji Serisi:II*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1944, s.96.

¹¹ Aronson, Brewer, Carlsmith, "Experimentation in Social Psychology", Lindzey, Aronson (ed.), *Handbook of Social Psychology*.3. baskı, New York, Random House, 1985, s.53.

laboratuara sokulmak istenmesi ve tüm sosyal psikolojik fenomenlerin deneysel yöntemle açıklanmaya çalışılması sosyal psikolojinin kısırlaşmasına neden olmuştur.¹²

Sosyal psikolojinin deney yapmak konusundaki bu ısrarını elde ettiği sonuçların yetersizliğini fark ettikçe azaltmaya başlamıştır. Bilişsel sosyal psikolojinin önemli kuramcılarında Tajfel çeşitli makalelerinde deneysel sosyal psikolojinin eksikliklerine vurgu yapmaktadır. Tajfel'e göre¹³, sosyal psikoloji deneyleri, sosyal yaşamın dışında yapay bir biçimde yaratılmış bir ortamda gerçekleştirildiği sürece konu dışı kalmaktadır. Bu yaklaşım biçimi deneysel çalışmalarını temele koymakta alan araştırmalarının da gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu anlamda Tajfel'e bir destek de, "Sosyal Kimlik Kuramı'nı (Social Identity Theory)" birlikte ortaya attığı meslektaşısı Turner'dan gelmektedir. Turner'a göre¹⁴, alan araştırması, deneysel çalışmayı tamamlayan olumlu yollardan biridir. Deneysel olmamaları bu araştırmalardan elde edilen sonuçların yapay ve düzmece olduğunu göstermez. Alan araştırmaları gündelik yaşamın içinde gerçekleştirildiğinden birebir sosyal ortamda değerlendirilebilir. Laboratuvar ortamındaki gibi yalıtılmışlık barındırmaz. Bu sayede de deneysel çalışmaların verileri doğrultusunda oluşturulan kuramların yalnızca, laboratuvarda bulunan önemsiz yanıtlarla dayatılan, aldatıcı fanteziler olarak keşfedilmediği ortaya çıkmaktadır.¹⁵ Bilişsel sosyal psikoloji bu anlamda bir noktaya kadar deneysel çalışmadan uzaklaşır. Bu durum yalnızca araştırma tekniklerinin değiştirilmesi çabası olarak değerlendirilebilir.

Oysa sosyal fenomenin çok yüzlü ve heterojen bir doğası vardır. Eğer, bu farklılık ve heterojenlik tek yönlü bir bakış açısıyla açıklanmaya çalışılırsa, sosyal psikoloji zedelenmiş olur. Sosyal psikoloji her zaman birey ve onun sosyal dünyası arasındaki ilişkilerin doğası hakkında çalışmıştır. Zaten buradaki esas problem gerçekten birey ve onun sosyal dünyası ile arasındaki ilişkilerin doğasının ne demek olduğudur. Bunu takip edecek bir diğer soruda bu doğayı

¹² Parker, *The Crises in Modern Social Psychology and How to End it*, s.120.

¹³ Tajfel, "Experiments in a Vacuum". s, 224.

¹⁴ Turner, "Some Considerations in Generalizing Experimental Social Psychology", s. 349.

¹⁵ Turner, "Some Considerations in Generalizing Experimental Social Psychology", s. 349.

incelemenin tam olarak ne anlama geldiğidir. Davranışçılık, pozitivism ve bilişselci anlayışla oluşturulan kuramsal ve empirik fikirler sosyal psikoloji için sınırlayıcı kalmıştır. Bu yaklaşımlar bireyin sosyal doğasını kimi zaman yanlış anlamış, kimi zaman gözardı etmiş hatta reddetmiştir. Bireylere birer atom olarak bakmıştır. İnsanın sosyalliği bireyselleştirilmiştir. Bu sayede de insan, sosyal bağlamın sonuçlarından yapay olarak bağımsızlaştırılmıştır.¹⁶

Buraya kadar sosyal psikolojinin bilim olma çabasını aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bilim olma çabası son dönemlerde kendini yöntemsel sıkıntılarla yaşanması ile göstermiştir. Ama sosyal psikolojinin temel sorunu yöntemden çok araştırma nesnesi ile ilgilidir. Yöntemsel anlamdaki bu mücadele, sosyal psikolojinin hem kendi araştırma nesnesi ile hem de felsefede ya da entelektüel alanda gerçekleşen değişimler ile arasındaki bağın zayıflamasına neden olmuştur. Sosyal psikolojideki gelişmeler, bilimsel paradigma kayışına kadar, azimli bir şekilde gözardı edilmiştir. Bu anlamdaki uzaklık sosyal psikolojinin araştırma nesnesine yeniden bakmasını geciktirmiştir.¹⁷

Burada sosyal psikolojinin içine düştüğü yanlışlık sosyal fenomenin doğasını anlama çabasının sınırlı olmasında yatar.¹⁸ Bunun nedeni de sosyal psikolojinin araştırma nesnesine dair bilgi edinmeye çalıştığı zeminin yanlış olmasıdır. Sosyal psikoloji için genellikle, araştırmalardan elde edilen matematik bulguların anlamlı olması sosyal olanın gerçek nedeni ile eşdeğerdir. Hâlbuki bu işlem yalnızca kurgulanmış olan hipotezin yönetime uygun bir şekilde deneylemesiyle sonuçlanır. Bu yaklaşıma göre, sosyal psikoloji insanlar arası ilişkiyi davranış boyutunda açıklamakla yükümlüdür.¹⁹ Ama bu anlayış kişiyi toplumsal bağlamından koparan bir anlayıştır. Bu nedenle, sosyal psikoloji, yalnızca insanın sosyal davranışları inceleyerek değil, kişinin içinde bulunduğu iletişim bağlamında, diğerleri tarafından nasıl tanımlandığı çerçevesinde yapılmalıdır.

¹⁶ Markovà, *Dialogicalty and Social Representations The Dynamics of Mind*, Cambridge, s. 156.

¹⁷ Parker, *The Crises in Modern Social Psychology and How to End it*, s.122.

¹⁸ Michael Billig, *Ideology and Opinions*, London, Sage, 1991, s. 98-100.

¹⁹ Gergen, "Social Psychology as History", s. 309-320.

Bu şekilde bireylere ve sosyal olana bakıldığında, insanın içinde bulunduğu iletişim bağlamı sosyal psikolojinin en önemli kavramlarından biri haline gelmektedir. Bireyler sosyalliklerini tarih, kültür, dil, coğrafya ve din gibi toplumsal unsurlardan etkilenecek oluştururlar. Bu toplumsal unsurların zamansal ve mekânsal anlamda ortaklıkları sonucu meydana gelen kavram da söylem adını almaktadır.²⁰ Toplumun ürettiği söylem, kişiler arası ilişkilerle aktarılır ve toplumun her ferdinde kendini gösterir. Söylemin üretilmesi ve aktarılması, dil sayesinde gerçekleşir. Söylemin taşıdığı bilgiler dil aracılığı ile kişiler arasında yaygınlaşır. İnsanlar konuştuğunda, dünyalarını karşılıklı olarak inşa ederler ve bu inşa sürekli bir şekilde devam eder. Bu süreklilik içerisinde de nesneye dair bilgiyi taşıyan söylemler toplumu kontrol altında tutarlar.²¹ Yine bu görüşe göre, birey ve toplum ayrı birer varlık değildir. Aksine birbirleriyle ilişkili olup tek bir sistemin parçalarıdır. Bireyin bağlandığı sosyal uygulamalar, içinde yaşadığı sosyal yapı, düşünce ve yaşantılarını çerçeveleyen söylemler tek bir fenomenin cepheleri haline gelir. Dolayısıyla, ne bireyin ne de sosyal yapının basit bir ürünü değildir. Söylem sosyal yapıya gömülü olup onun bir parçasıdır.

Tüm bu gerekçelerin doğrultusunda sosyal psikoloji sosyal olanın ne olduğunu yeniden düşünmelidir. Sosyal psikoloji, insanı yaşam bağlamından, geçmişinden ve dilinden koparmadan incelemelidir. Gündelik yaşamın içinde olup bitenler, kullanılan bilgi ve hepsinin üstünde kullanılan dil ve onun anlam inşaları önemsemesi gereken temel unsurlar olmalıdır.

²⁰ Parker, *The Crises in Modern Social Psychology and How to End it*, s.122; Burr, *An Introduction to Social Constructionism*, s. 57-59; Derek Edwards, Jonathan Potter, *Discursive Psychology*, London, Sage, 1992, s.254.

²¹ Michel Foucault, *The Archeology of Knowledge*, London, Tavistock, 1975, s. 259; Michel Foucault, *Discipline and Punish*, Harmondsworth, Penguin, 1979, s. 287.